

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

С. Погребняк, аспірант НЮА України

ПРО ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ КОЛІЗІЙ В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ

Про те, що проблема подолання колізій в законодавстві України є надзвичайно важливою як в теоретичному, так і в практичному плані, говорилося неодноразово. Це вірно, як вірно і те, що юридична наука в цьому питанні відстає від потреб практики. Все це, безперечно, обумовлює актуальність теоретичної розробки проблеми колізій. Але ж будь-яке фундаментальне дослідження з цього питання неможливе без огляду підходів, що склалися в юридичній науці відносно самого поняття колізії, бо лише на базі вже існуючих розробок можна зробити певні кроки щодо його вдосконалення. Тому спробуємо з'ясувати, якими є погляди вчених-правознавців на виокремлювальні ознаки колізій?

Передусім треба дати найбільш загальну характеристику колізіям у законодавстві. Вихідною для нас є теза про те, що праву і законодавству, як будь-якій системі, притаманні неузгодженості, спричинені як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. У зв'язку з цим в літературі традиційно говорять про існування в праві двох видів неузгодженостей, суперечностей. Так, М. Баймаханов розділяє суперечності на матеріальні (суперечності між об'єктивним і суб'єктивним, між суспільними відносинами і спрямованими на їх регулювання правовими нормами й інститутами) та формальні (суперечності між різними формами суб'єктивного, усередині самої правової системи), а Б. Яценко — на діалектичні (що мають об'єктивну природу і справляють позитивний вплив на процес розвитку і реалізації права) та формально-логічні (що виникають передусім через недосконалість правотворчого процесу, засобів юридичної техніки, недостатності правової культури). Слід відзначити, що термін “колізія” звичайно використовується при характеристиці насамперед формальних суперечностей. Тому питання про матеріальні суперечності в праві залишається за рамками нашого подальшого розгляду.

При цьому слід звернути увагу на те, що формальні суперечності є лише одним із видів неузгодженості, що створюються внутрішніми, властивими самій системі законодавства чинниками. Такі внутрішні неузгодженості називають також логіко-структурними дефектами, деформаціями законодавства. До них належать колізії в праві, прогалини в праві, зайве дублювання, недосконалість юридичних конструкцій і т. ін.

Отже, ми дійшли висновку про те, що колізії в законодавстві є одним з різновидів логіко-структурних дефектів системи законодавства. Цей в цілому вірний погляд на природу колізій, на нашу думку, потребує певного коригування, про причину якого йтиметься далі. Після такої загальної характеристики колізій перейдемо до їх більш детального розгляду.

У “Великому юридичному енциклопедичному словнику” колізія законів визначається як “суперечність один одному (зіткнення) двох чи більше формально діючих нормативних актів, виданих з одного й того ж питання”.

У літературі із загальної теорії права термін “колізія” розуміється неоднозначно. С. Алексєєв зазначає, що між нормативними актами можуть виникати суперечності, зіткнення, які називаються колізіями. А. Тилле визначає колізію як зіткнення, конфлікт двох законів або правових систем, що претендують на застосування. М. Баймаханов під формальними суперечностями розуміє колізії в самому праві між окремими інститутами, нормами і т. ін.

Інші автори визначають колізію не через суперечливість норм, а через їх неузгодженість, відмінність. “При колізії законів (норм), — пише О. Черданцев, — є у наявності два закони (норми), які мають певні відмінності у змісті, що поширюються на

одні й ті ж фактичні ситуації. Конфлікт, зіткнення цих різних законів полягає в тому, що вони претендують на регулювання одних і тих самих відносин, на застосування до одних і тих самих фактичних обставин". Ю. Шемшученко вважає, що колізійність полягає в розбіжностях змісту двох чи більше чинних законодавчих актів, прийнятих з одного і того ж питання.

На думку М. Власенка, характеризуючи колізії, не можна обмежуватися вказівкою або тільки на суперечність, або тільки на відмінність, оскільки колізія норм виступає і як перша, і як друга. У зв'язку з цим він визначає колізію як відношення між нормами, що виступає у формі відмінності або суперечності при регулюванні однієї з фактичних відносин.

Надходять також пропозиції і про ще більш широке визначення колізії. Наприклад, А. Міцкевич розуміє під колізією одночасну чинність різних норм з одного і того ж питання, а Ф. Сулейманов характеризує колізію як відношення між правовими нормами, що виникає з приводу регулювання однієї фактичної ситуації, спеціально не вказуючи галузь і ступінь їх зіткнення, що дозволяє, на думку автора, врахувати в цьому понятті і суперечність, і відмінність правових норм.

З таким підходом важко погодитися, бо занадто широке визначення поняття колізії не дозволяє з'ясувати ті істотні ознаки, які відрізняють його від суміжних понять, що, безумовно, знижує наукову цінність усього дослідження цієї проблеми.

Визначаючи колізію як відношення між нормами, що виникає з приводу регулювання однієї фактичної ситуації, ми були б змушені погодитися з тим, що нашому визначенню не суперечить висновок про те, що колізують між собою норми загальної та

особливої частин кодексів. Наприклад, при укладанні договору позики на суму понад 50 карбованців в усній формі водночас застосовуються ч. 1 с. 45 ЦК України, згідно з якою недотримання при угоді форми, що вимагається законом, тягне за собою недійсність угоди лише у випадку, коли такий наслідок прямо вказано у законі, і ст. 375 ЦК України, що передбачає обов'язковість письмової форми договору позики на суму понад 50 карбованців. У дійсності ж, незважаючи на те, що обидві ці норми регулюють одну і ту ж фактичну ситуацію, навряд чи хто погодиться з тим, що в цьому разі ми маємо справу з колізією.

Одну і ту ж фактичну ситуацію нерідко регулюють і норми різних галузей права. Так, при заподіянні шкоди у стані необхідної оборони водночас діють ст. 15 КК України, що звільняє громадянина від кримінальної відповідальності, та ст. 444 ЦК України, яка встановлює, що не підлягає відшкодуванню шкода, заподіяна у стані необхідної оборони.

Та й у разі дублювання правових норм у нормативних актах різної юридичної сили ми також не можемо говорити про колізію, хоча немає жодних сумнівів, що ці норми регулюють одну і ту ж фактичну ситуацію.

Таким чином, було б вірним обов'язково вказувати у визначенні колізії на характер відношення норм — їх відмінність або суперечність, а також на необхідність вибору між ними через неможливість одночасного їх застосування до конкретної ситуації.

Оригінальну думку щодо поняття колізій висловив М. Сірий. Він вважає, що говорити про колізії в праві можна передусім стосовно міжнародного права (мабуть, щодо міжнародного приватного права). Адже саме для останнього характерним є різне регулювання правовідносин, що мають міжнародний характер, правовими системами

держав, а це призводить до зіткнення таких норм і правових систем. Крім того, проблема колізій може існувати і в умовах федеративної держави. Проте радянська юридична наука включала в поняття колізій і таке явище, як неузгодженість нормативних актів внутрішнього законодавства, називаючи його “колізією законів”.

Як зазначає М. Сірий, подібні дії небажані: адже за своєю правовою природою колізії тим і відрізняються від різних форм неузгодженості національного законодавства, що вони являють собою не аномалію в праві, а абсолютно нормальне і, більш того, необхідне явище, що характеризує розвинутість правової системи. У зв'язку з цим не можна вимагати усунення самої колізії, оскільки це можливо лише за умови уніфікації систем права, що зіткнулися. Тому виникає необхідність тільки в її врегулюванні за допомогою колізійних норм. Таким чином, питання про те, чи сприйме сучасна українська правова доктрина радянський постулат про “колізії законів”, є питанням про термінологічну чистоту юридичних понять.

Аргументацію М. Сірого ми вважаємо недостатньо переконливою. Дійсно, причини виникнення колізій у відносинах за участю міжнародного елемента і колізій (неузгодженості) між нормами внутрішнього законодавства є різними. Але це не означає, що поняття колізій не може існувати в його традиційному значенні. На нашу думку, в такому вигляді воно необхідне для того, щоб інтегрувати в собі ті різноманітні випадки, коли правозастосувач повинен зробити вибір між нормами, що по-різному регулюють одні і ті ж відносини. Міжнародні і внутрішні колізії мають багато спільного, тому їх спільне вивчення не буде даремним.

Не можна погодитися і з тим, що законодавству унітарної держави притаманні колізії, які викликані лише неузгодженістю нормативних актів і через це можуть бути віднесені до числа аномальних явищ. Така характеристика підходить для темпоральних та ієрархічних колізій, проте не може бути застосована до змістовних колізій. Адже існування в національному законодавстві загальних і спеціальних норм — абсолютно необхідне явище, і в цьому аспекті воно збігається з “міжнародними колізіями”, що також свідчить на користь їх спільного дослідження.

Крім того, якщо й наполягати на “розлученні” цих понять, то, виходячи з етимологічного значення терміна “колізія”, логічніше називати колізією насамперед неузгодженість норм внутрішнього законодавства, бо саме вони суперечать одна одній, тоді як норми різних правових систем мирно співіснують, потребуючи, за образним висловом О. Черданцева, лише “коробки передач”. У такому разі більше сенсу мало б перейменування саме відповідного явища в міжнародному приватному праві (наприклад, у “проблему вибору права, що застосовується”).

Наведене дозволяє зробити висновок про недоцільність відмови від вживання терміна “колізія” для позначення випадків неузгодженості внутрішнього законодавства. В той же час підхід М. Сірого корисний тим, що ще раз привертає нашу увагу до того факту, що визначення колізії виключно як суперечності (зіткнення) правових норм помітно обмежує можливу сферу коректного використання цього терміна.

Безумовний інтерес для науки має думка Ю. Тихомирова, згідно з якою “юридичну колізію можна схарактеризувати як суперечність між існуючими правовими актами та

інститутами, правопорядком і домаганнями та діями щодо їх зміни, визнання чи відриву. Класична суперечність між “суцим” і “належним” тут набуває правових ознак”.

В. Перевалов слушно зауважує увагу, що колізія в монографії Ю. Тихомирова розуміється не як формально-юридична суперечність, а скоріше як суперечність, що виникає в тих аспектах правовідносин, які пов’язані з оцінкою, ставленням до законодавчих актів, суперечність соціальних інтересів, що виражені в праві, і вбачає в такому тлумаченні юридичної колізії як позитивні, так і негативні риси. Слід погодитися з В. Переваловим, який, кажучи про недоліки цього визначення, підкреслює, що на його підставі будь-який соціальний конфлікт, що виник у сферах, хоч якось врегульованих правом, можна віднести до юридичної колізії. Справді, право навіть у тих галузях, де в ньому немає юридичних колізій, виступає одним з найбільш дієвих засобів врегулювання соціальних конфліктів (наприклад, при вчиненні злочину). Позитивну рису В. Перевалов вбачає у тому, що в наведеному визначенні показані тісний зв’язок і взаємопородження соціального конфлікту і юридичної колізії (юридична колізія може породити соціальний конфлікт, а соціальний конфлікт, у свою чергу, здатний призвести до нової юридичної колізії).

Вважаємо, що недоліки такого поєднання (точніше, змішування соціального конфлікту та юридичної колізії) істотніше можливих переваг, що дає це визначення. Вони вочевидь виявляються навіть при першому погляді на перелік найбільш типових, на думку Ю. Тихомирова, колізій: 1) правомірність видання тих чи інших законів і підзаконних актів, оцінка їх співвідношення між собою і в особливості з Конституцією; 2) статус державного утворення, органу, організації, посадової особи; 3) співвідношення

прав, обов'язків і відповідальності учасників спору; 4) юридичні дії (бездіяльність); 5) юридичні факти; 6) юридичні документи; 7) механічне запозичення із зарубіжних правових систем принципів, інститутів і норм, що породжує суперечність у процесі підготовки, розгляду і реалізації закону або іншого акта; 8) перешкода здійсненню повноважень того чи іншого суб'єкта; 9) позаправове утворення інститутів, органів, організацій; 10) протиборство суб'єктів права і невизнання їх законних інтересів; 11) реалізація правових рішень.

У цьому зв'язку цілком слушним видається зауваження В. Перевалова про те, що дещо з цього переліку можна віднести скоріше до умов і конструкцій, в рамках яких виникають юридичні колізії, аніж до самих колізій, а юридичні дії та юридичні факти і зовсім являють собою зміни соціальної дійсності, але аж ніяк не суперечність правовій матерії.

Запропонований Ю. Тихомировим комплексний підхід, що припускає, крім аналізу колізій виключно як формально-юридичної суперечності, також докладне вивчення процесуального аспекту, зовсім не зобов'язує нас погодитися з розширенням самого поняття колізії. Включення до переліку типових колізій таких, які важко зіставити між собою, елементів навряд чи сприяє встановленню визначеності та ясності в цьому надто непростому питанні, а це, безумовно, ускладнює наукове дослідження колізій.

На нашу думку, багато з наведеного Ю. Тихомировим хоча й не є колізіями, проте цілком успішно могло б вивчатися в процесі виявлення, встановлення і усунення юридичних суперечностей (конфліктів), сприяючи комплексному розгляду проблеми колізій. До речі, таке вивчення можна проводити і в рамках нового напрямку в науці, що лежить на стику соціології, психології та юриспруденції — юридичної конфліктології.

Отже, в загальній теорії права на теперішній час не склалося єдиного, загальновизнаного поняття колізії, а це, як справедливо зауважує З. Незнамова,

ускладнює застосування даного інституту в галузевих науках. Тому найбільш актуальним завданням є створення такої концепції.

Надійшла до редколегії 25. 10. 99

С. Сільченко, здобувач НЮА України

Трудовий договір при виконанні громадських оплачуваних робіт

Проблеми безробіття, зайнятості, працевлаштування зараз для України є дуже гострими і важливими. В країні зберігається тенденція до зростання як офіційного, так і незареєстрованого безробіття. За даними Держкомстату, станом на 1 грудня 1998 р. рівень безробіття в Україні досяг 3,5 % працездатного населення (приблизно 1,4 млн чоловік). На початок 1999 р. на обліку в органах служби зайнятості перебувало 1039,3 тис. громадян. В той же час потреба в робочій силі становила 34,6 тис. осіб.

Наведене свідчить про загострення ситуації на ринку праці. Спад виробництва, реструктуризація економіки поряд зі зростанням безробіття призводять до високого рівня маргіналізації ринку робочої сили. І хоча ця проблема є актуальною для багатьох країн світу¹, в Україні вона може викликати тяжкі економічні, соціальні та демографічні наслідки.

¹ Див.: *Киселев И. Я.* Трудовой договор при капитализме: проблема найма и увольнения. М., 1989. С. 10.

Тому розвиток громадських оплачуваних робіт як одного із засобів забезпечення зайнятості населення має особливе значення.

Основні напрямки соціальної політики на 1997–2000 роки, затверджені Указом Президента України від 18 жовтня 1997 р., серед пріоритетних заходів, спрямованих на подолання негативних явищ у сфері зайнятості, передбачають розширення масштабів громадських робіт, організацію їх проведення та фінансування з урахуванням якісного складу безробітних і соціально-економічних проблем регіонів.